

JADIDCHILIK HARAKATINING IJTIMOYIY-SIYOSIY MOHIYATI VA JADIDLAR TAFAKKURI

Xomidova Sevinch Shuhratbek qizi

Andijon Davlat Universiteti

Tarix fakulteti 3-bosqich talabasi

Abdullayev Bekzod Xusniddin o'g'li

Ilmiy Rahbar: O'zbekiston tarixi kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: O'zbekistonning milliy davlat sifatida rijovlanish yo'liga o'tishi tarixiy xotirani tiklashga, milliy o'zlikni anglashga mezon yaratdi. 70 yillik sho'rolar istibdodi davrida o'zbek xalqining va umuman, Markaziy Osiyo xalqlarining ozodlik kurashi sahifalari kommunistik mafkura tazyiqi ostida ongli ravishda soxtalashrtirildi. XIX-XX asrlardagi sharoitda milliy ozodlik harakatining, shu jumladan, uning alohida ijtimoiy- siyosiy oqimlarining tarixiy jarayondagi o'rni va ro'lini xolisona o'rganish, dolzarb masala sifatida ilmiy doiraga chiqdi.

Kalit so'zlar: Jadidlar, milliy qadriyat, jadidlar mafkurasi, demokratik inqilob, Behbudiy, Turkiston jadidlari, mustaqillik.

Abstract: Uzbekistan's transition to development as a nation-state created a criterion for restoration of historical memory and realization of national identity. During the 70-year dictatorship of the Soviets, the pages of the liberation struggle of the Uzbek people and the people of Central Asia in general were deliberately falsified under the pressure of communist ideology. In the conditions of the 19th and 20th centuries, an objective study of the place and role of the national liberation movement, including its separate socio-political currents, in the historical process, has become a scientific issue.

Key words: Jadids, national value, ideology of Jadids, democratic revolution, Behbudi, Jadids of Turkestan, independence.

Аннотация: Переход к обновлению Узбекистана как национального государства создал критерий восстановления исторической памяти и реализации национальной идентичности. В период 70-летней диктатуры Советов страницы освободительной борьбы узбекского народа и народов Средней Азии в целом сознательно фальсифицировались под давлением коммунистической идеологии. Таким образом, в научную сферу вышло объективное исследование места и роли национально-освободительного движения XIX-XX веков в историческом процессе отдельных политических движений, вопросов производства. общественно- политических движений, вопросов производства.

Ключесые слова: Джадиды, национальная ценность, идеология джадидов, демократическая революция, Бехбудии, джадиды Туркестана, независимость.

KIRISH

Yurtimiz tarixida ko‘plab ilm egalari chiqqan ammo bular orasida jadidlar nomini olgan insonlar alohida o‘rin egallaydi. Ular insonlarni ilm nuri orqali ko‘zlarini ochmoqchi bo‘lishgan shuning natijasida esa mustaqib sovet tuzumi tomonidan qatag‘on qilingan.

Tadqiqot metodlari: Ushbu maqola tarixiy tadqiqotlarning ilmiy holislik, mantiqiy izchillik, qiyosiy tahlil, xronologik izchillik kabi usullari asosida yozildi.

Natijalar: Jadidchilik, ma‘rifatparvarlikdan qudratli siyosiy harakatga qadar bo‘lgan murakkab rivojlanish yo‘lini bosib o‘tdi. Turkistondagi mustamlaka, uning turli tanazzulga yuz tutganligi, xalqning og‘ir iqtisodiy ahvoli, jahonning taraqqiy etgan mamlakatlaridan iqtisodiy jihatdan ortda qolishi, madaniy qoloqlik, ijtimoiy ongda turg‘unlik – jadidlarni jahon taraqqiyoti tajribasidan foydalanib, tezlikda bu holatdan chiqish yo‘llarini izlab topishga chorladi. Chunonchi, 1906-yilda Ismoil Obidovning muharrirligida "Taraqqiy", shu yili Munavvarqori rahbarligida "Xurshid" 1907-1908-yillarda Abdulla Avloniy muharrirligida "Shuhrat" ro‘znomalari chop etilgan.

Lekin tez orada chir ma‘muryati o‘zining eksporti N.P.Ostroumovning bildirishnomasiga asoslanib, bu ro‘znomalarni man etdi [1]. Ma‘rifatchilikning yangi to‘lqinida 1913-1915-yillarda "Samarqand", "Sadoi Turkiston", "Sadoi Farg‘ona" ro‘znomalari, "Oyna" jurnali 1917-yilda esa "Xurriyat", "Farg‘ona" sahifasi kabi ommaviy axborot vositalari paydo bo‘ldi. Jadidlarning o‘zlari ham talaba yoshlar edi. Sharq ham G‘arb madaniyati yutuqlarini egallashga intildilar, o‘qidilar va o‘zgalarni ham shunga davat etdilar. Jadidlar xorijga chiqib, turli mamlakatlardagi madaniyat va ta‘lim taraqqiyoti darajasini ko‘ra oldilar, ularni solishtirdilar va bu zehni yoshlarda jahon taraqqiyoti yutuqlarini Turkistonga keltirish istagi paydo bo‘ldi. Natijada, jadidlarning diqqat markaziga birinchi bosqichda ta‘limni isloh etish vazifasi qo‘yildi. Ular bunday islohotlarni o‘tkazish zaruratini nafaqat nazariy jihatdan isbotlab berdilar, balki yangi usuldagi maktablar, kutubxonalar, o‘quv zallari ochib, darsliklar yozib, o‘z g‘oyalarini amalga oshirishga kata kuch sarfladilar. So‘ngga ma‘lumotlarga qaraganda, dastlabki jadid maktablari 1898-yilda Qo‘qonda Salohiddin domla, 1899-yilda Toshkentda Mannon Qori va shu yili Andijonda Shamsiddin domlalar tomonidan ochilgan. XX asr boshlarida bu harakat tezlik bilan rivojlanib ketdi. Jadidlar o‘z asarlarida "Ayrim ruhoniylarning o‘z manfaatlari yo‘lida islom mohiyatini buzib ko‘rsatganliklarini tanqid qiladilar va dindan foydalanilgan siyosiy tadbirlar qanchalar og‘ir oqibatlarga olib kelishini ko‘rsatib beradilar" [2]. Milliy ziyolilarning o‘zagini tashkil etuvchi jadidchilikning ko‘zga ko‘ringan vakillari – Munavvarqori Abdurashidxon o‘g‘li, Ubaydullo Asadullaxo‘ja o‘g‘li, Abdulla Avloniy, Toshpo‘lat Norbo‘tayev (Toshkent), Mahmudxo‘ja Behbudiy, Xoja Muin Shukrullo, Abdulqodir Shakuriy (Samarqand), Sadridin Ayniy, Fayzullo Xo‘jayev, Abdurauf Fitrat,

Ubaydullo Xo'jayev (Buxoro), Ashurali Zohidiy, Po'lat Soliyev, Obidjon Mahmudov (Qo'qon), Nosirxonto'ra Komolxonto'rayev, Is'hoqxon Ibrat (Namangan) kabilar harakatning yetakchilari edilar. N. O. Ostroumov aytgan: "Rus hukumati mahalliy aholini rus xalqi bilan aralashtirishga harakat qilishi kerak. Shu yo'nalishda mahalliy aholining maorifini ma'lum darajada rivojlantirish lozim" [3].

Jadidlar mafkurasida hozirgi kunda jamiyatni tashvishga solayotgan – dinning inson ma'naviy kamolotidagi o'rnini to'g'ri tushunish, taraqqiyparvar demokratik institutlarni vujudga keltirish, o'ziga xos milliy rivojlanishni shakllantirish kabi tarixiy vazifalar jamlangan edi. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun muhim shartlar bo'lib, islom tushunchasini yangilash, uni mutaassiblikdan tozalash, fan yutuqlari va ilg'or texnologiyalarni egallash muammolarini hal etish lozim edi. Jadidlar islomning taraqqiyparvar ro'lini tushuntirish bilan ta'lim, iqtisod, madaniyat va umuman, jamiyat hayotining barcha sohalarini isloh etish zaruratini tushuntirishga intilganlar. Qur'on va uning tafsirini juda yaxshi bilgan Mahmudxo'ja Behbudiy o'z maqolalaridan birida Qur'on oyatlari va hadislardan namunalar keltirish bilan islom xalq ta'limi va barcha fanlarga, jumladan, tarix faniga qay darajada kata ahamiyat berganligini isbotlab bergan. U islom tarixini bilmasligi oqibatida, aksariyat hollarda, o'ng'aysiz vaziyatga tushib qoladigan din peshvolarini tanqid qiladi.

Jadidlarning xalqaro aloqalari juda keng qamrovli bo'lgan. Ular Rossiya, Turkiya, Misr va boshqa mamlakatlardagi jadidchilik oqimlari dasturlaridan xabardor bo'lganlar, o'zaro safarlar, muloqotlar orqali tajriba almashganlar. 1905-1906-yilgi Rossiyadagi inqilobiy harakatlar Turkistonga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Progressiv kuchlar jipslasha boshladilar va jadidlar ma'rifatchilik faoliyatini jadallashtirdilar. O'tmishga nazar solib, uni o'rtanib, o'z davrini tahlil qilgan jadidlar o'z Vatanining kelajagi loyihasini tuza bildilar, uning rivojlanish yo'llarini rejalashtirdilar. Ularning deyarli barchasi oliy diniy ta'lim olganlari, Jomiy, Navoiy, Fuzuliy she'riyati, qadimgi Sharq mutafakkirlarining falsafiy asrlari ruhida tarbiyalanganlari holda, o'z bilimlarini chet el madaniyati, jumladan, ham Sharq, ham G'arb madaniyati yutuqlari bilan boyitdilar.

Markaziy Osiyo jadidchiligida Turkiya va 1905-1911-yillardagi Eron inqiloblari sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Bu mamlakatdagi milliy ziyolilar vakillari monarx hokimiyatining konstitutsion doirada cheklanishiga, milliy burjuaziyaning iqtisodiy qudratini mustahkamlash uchun shart-shariotlarni qo'lga kiritishga erishishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'yganlar.

Jadidlarning diqqat markazida yana, madaniy meros va xalqning o'z- o'zini anglashi to'g'risidagi muhim masalalar ham turgan. Muhiddin Darsaodat kitobxonlarga xalq qay darajada ulkan madaniy va ilmiy merosga ega ekanligini eslatib turgan edi. Unga ko'ra, Farobiy, Ibn Sino, Ulug'beklar haqiqatdan ham O'rta Osiyodagi ijtimoiy va ilmiy islohotlarning asoschilaridir. Jadidlarning fikricha,

Turkistonda taraqqiyotga erishishning bosh asosi iqtisodiyotni zarur oqimda rivojlantirishdadir. Shungdek, ular muhim muammolaran biri deb milliy matbuot va xalq ta'limini rivojlantirishni ham hisoblaganlar. Toj. Rizobaldi "Milliy matbuotsiz millatning o'zi yo'q" - deb yozganida, ancha ilgariga nazar tashlagan edi. Jadidlarning qarashlarini aniqlash uchun, Turkiston ijtimoiy-siyosiy hayotining turli dolzarb yo'nalishlariga bag'ishlangan bir qator yillardagi ishlarni kompleks o'rganib chiqish zarur. Ammo Turkiston tarixiga chuqur kirishish, uning taraqqiyotining gullab-yashnagan davrlarini ham, inqirozga uchragan bosqichlarini ham o'rganib chiqish jadidlarning amaliy, ma'rifatparvarlik faoliyatining muhim ko'makchisi bo'lgan. Ularning tarixiy asarlarini maxsus va sinchiklab o'rganishni talab etuvchi ko'p sonli publikatsiyalar tashkil etadi. Jadidlarning o'z Vatani tarixiga qiziqishlari keng va ko'p qirrali ekanligini tushunish uchun esa, Fitratning "Tarixiy va tanqidiy", "Istanbul", "Tarixi Muhammadiy", "Islomning muxtasar tarixi", Mirzo Qorining "O'z hollarimiz", Ibratning "Tarixi Farg'ona", "Tarixi madaniyat", "Mezon ul-zamon", Behbudiyning "Mirzo Ulug'bek", "Buxoro", "Tarix va jo'g'rofiya", "Xayrul umuri Avsatuxo", "Sart so'zi majxuldir", Ayniyning "Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar", M. Muhammadjonovning "Turmush urinishlari" kabi asarlarini sanab o'zi kifoya.

Jadidlar nafaqat Vatanga va milliy qadriyatlarga munosabati bilan, ayni paytda umuminsoniy taraqqiyot yutuqlarini tushunishda ham tarixiy namuna bo'lishlari mumkin. Ular hech qachon milliy doirada cheklanib qolmaganlar va ularning G'arb sivilizatsiyasi tomon intilishlarini tushunish mumkin. O'sha paytda G'arb, texnologiya va ishlab chiqarish darajasi jihatidan Sharqqa nisbatan ancha ilagrilab ketgan edi. Jadidlar o'zlarining kelajakdagi davlat tuzumini barcha millatlarning birligi asosida tasavvur etardilar. Bu haqda Behbudiy shunday degandi: "Biz joriy etgan qonunlar yahudiylarning ham, nasroniylarning ham, musulmonlarning ham va umuman, barchaning manfaatlarini himoya qilishi kerak. Agar biz Turkiston musulmonlari, birgalikda islohotlar o'lkamizni istasak, bizning ziyolilar, ma'rifatparvarlar, boylar, ruhoniylar va olimlar millat va vatan farovonligiga xizmat qilishlari kerak... Agar bizni mustamlakachilik qonunlari bilan boshqarayotgan ekanlar, buning sababchisi avvalo, o'zimizning noittifoqligimizdir!" [4].

Xulosa: Rivojlangan davlat qurishdagi o'z g'oyalarini amalga oshirishda jadidlar mustaassiblik, layoqatlik, qoloqlikka qarshi qarshi kurashga alohida ahamiyat berganlar. Bu vaziyatlarni amalga oshirishda ular taraqqiyparvar, bilimli yoshlarga tayanganlar. Ular o'z ishlarida Yevropa davlatlari taraqqiyotga qanday yo'llar bilan yetib kelganligini aks ettirib, asoslashga tarixiy misollar keltirganlar. Jadidlar xalqning madaniyat darajasini xalqaro saviyaga ko'tarishni orzu qilganlar, buning uchun esa yoshlarni Yevropaning eng yaxshi o'quv maskanlarida o'qitishni zarur deb hisoblaganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Худайкулов А.М. Просветительская деятельность джадидов Туркестана, Ташкент, 1995. -С.109.
2. Behbudiy M. Tarix va jo'gtofiya//Oyna.-1914.-N_°27.-B.502-505
3. "Sharq yulduzi ", 1992-yil, 10-son, 173b
4. Behbudiy M.Bayoni haqiqat//Ulug' Turkiston.-1917.12-iyun.
5. J. Tulenov „Jadidlar harakatidan milliy mustaqillikka “ „Sharq “ 2000 y T.
6. I. A. Karimov „Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q “ Toshkent. Sharq. 1998 yil